

דרך-הימים — ויה מאריס

למשמעות השם

מאת

זאב מל

דרך-הימים

צירוף-המלילים "דרך-הימים" מופיע במקרא פעמיים: בישעיהו וביחזקאל. בישעיהו: "כי לא מועף לאשר מוצק לה כתעת הראשון הקל הארץ זבולון וארצה נפתלי והאחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים" (ח, כג). ביחסקאל: "וְהַבָּנֵין אֲשֶׁר אֶל-פְּנֵי הַגּוֹרָה פָּאֵת דָּרְכֵי הַיּוֹם רַחֲבָ שְׁבֻעִים אַמָּה וּקְיָר הַבָּנֵין חַמֵּש אַמָּות רַחֲבָ סְבִיב סְבִיב וְאֶרְכָו תְּשִׁיעִים אַמָּה" (מא, יב). מעניינים شيئا-ו-כך הנוסח בפסוק זה ב מגילת ישעיהו מגילות ים-המלח: "כִּילו מְעוּפָה לְאַשְׁר מּוֹצָק לְהַכְּתָעָרְיוֹן הַקָּל אֶרְץ זְבוּלֹן וְהָאָרֶץ נְפָתְלִי וְהָאָחָרְוֹן הַכְּבִיד דָּרֵךְ הַיּוֹם עַבְרָ הַירְדָּן גָּלִיל הַגּוּאִים".¹

בשינוי קל, ללא ה"אי-הידיעה", מופיע צירוף זה פעם נוספת: "וַיֹּאמֶר אֶל נָעָר עַלְהָ נָא הַבְט דָּרְכֵי-יְמִין וַיַּעַל וַיַּבְט וַיֹּאמֶר אֵין מְאוּמָה וַיֹּאמֶר שֵׁב שְׁבֻע פְּעָמִים" (מל"א יח, מג).

דרכים אחדות מכונאות במקרא בשם מיוחד² כאשר הכוונה לציין דרך מסוימת במשמאות של נתיב-הטעורה, והשאלה הראשוונה שיש להציג היא אפוא, אם גם צירוף-המלילים "דרך-הימים" מצין דרך במשמאות זאת. אין ספק, כי צירוף-המלילים ביחסקאל איננו בא במשמאות זו. פרק מא, קדומו וכבא אחריו, עוסק בתיאור נבואה של בית-המקדש. המלה "דרך" נזכרת בו פעמיים רבים: "דרך הקדימה" (מ, ז) ; "דרך הקדים" (מ, י) ; "דרך הצפון" (מ, כ) ; "דרך הדרום" (מ, כד) ועוד, ומשמעותה כאן "לצד", "בכיוון אל" ; וכן גם מפרשים ראשונים ואחרונים.³

M. Burrows, *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, I, New Haven 1950, Pl. 8

2. סיכום הנושא ראה: י. אהרון, ארץ-ישראל בתקופת המקרא — גיאוגרפיה היסטורית, ירושלים תשכ"ג, עמ' 47.

3. ראה, למשל: תרגום יונתן, פירוש רש"י למקום וכון פירושו של מ. צ. סגל בספר יחזקאל.

גם הביטוי "דָּרְקִים" במלכים א' אין משמעתו אלא "מערבה", "לצד מערב". אליהו עלה אל ראש הכרמל להתפלל לghost, "וַיֵּגֶר אֶרֶץ וַיִּשְׁמַע פְּנֵיו בֵּין בָּרוֹכִים", ואילו נערו צפה "דָּרְקִים"—הינו, מערבה—עד כי ראה "עֵב קְטָנוֹ כַּכְפֵּד־אִישׁ עַלְּמִים".

הצירוף "דָּרְקֵ הַיּוֹם" בישעהו מופיע בפסוק סתום למדי, אשר בתרגום מו-ובפירושו נחלקו הראשונים ואחרונים, ויעידו על אי-הבהירות שלו שנויי הנוסח הנזכרם במגילת ישעהו מגילות ים-המלח. גם בעלי תרגום-השבעים התקשו בהבנתו, ובכל אחד משני הנוסחים הוא מופיע בצורה שונה :

בנוסח הראשון (וටיקאנוס) מוחלק הפסוק לשני חלקים : התיבות "כִּי לא מועף לאשר מוצק לה כתע" מתקשנות אל הפסוקים הקודמים וסגורות את פרק ח, ואילו במלה "הראשון" מתחילה נושא חדש, הפותח את פרק ט, ומשום-מה הוא קשור לעניין שתיהה. המלים "דָּרְקֵ הַיּוֹם עבר הירדן גליל הגוים" הובנו כאורמים גיאוגראפיים, ו"דָּרְקֵ הַיּוֹם" הוא איזור חוף הים (ז'וז).
av לא galil av.

בנוסח השני (סינאיתקוס) הפטוק אמן כולל את כל התיבות שבנוסח העברי, אלא שיש נקודת- הפרדה אחרי המלה "כתע", כלומר, גם כאן מוחלק הפסוק לשני חלקים. בנוסח זה תרגום הצירוף "דָּרְקֵ הַיּוֹם" פעמיים : תחילת באקוואטיב (קְוִיּוֹן טָמֵן), כלומר, "בכיוון הים", מערבה. במקומות השני התרגומים הוא ז'וז, שפירשו — כאמור — "חוף הים" כאיזור גיאוגראפי. לפי נוסח שני זה תרגמו השבעים את הפטוק כך : "כי לא מועף לאשר מוצק לה עתה. עשה בראשונה, עשה זאת מהר ארץ זבולון וארץ נפתלי והאחרים הגרים מערבה לחוף הים, מעבר לירדן, בגליל הגוים ובחלק של יהודה".⁴

גם כאן וגם כאן משמעותה של "דָּרְקֵ" אינה נתיב-תבעורת. גם לפי הברית החדשה "דָּרְקֵ הַיּוֹם" היא איזור גיאוגראפי, אלא שהכוונה שם לחוף הכנרת, ולא לחוף הים-הטייכון : "ויעוזב את נצרת ויבא וישב בכפר נחום אשר על שפת הים בגבול זבולון ונפתלי. למלאת הנאמר על-פי ישעיהו הנביא אמר : ארצת זבולון וארצת נפתלי דרך הים עבר הירדן גליל הגוים" (מתי ד, יג—טו).

4. ככל הנראה הבינו השבעים את הפטוק המקורי כך : "[כתע] הראשונה כל (במשמעות "מהר", כמו קל-רגלים וכד') ארצת זבולון וארצת נפתלי והאחרונה כבד[ד]ך הים ("מערבה") וג'.

mobaea זו מן הברית החדשה גרמה, שרבים מן החוקרים הנוצריים קשו את היצורף "דרך חיים" לים-כנרת, אם כאיזור גיאוגרافي ואם כנתיב של ממש, אשר כונה על שם הימה⁵.

הפרשנות לפוסק מישעיו היה ים גדול, שלא נצלול בו כאן. נציגין רק, כי הראשונים (כגון יונתן, רשי ורד"ק) אינם מייחסים ליצורף "דרך חיים" משמעות של נתיב-תעלורה מסוימת. משמעות זאת נמצא רק בפירושים המאוחרים יותר.⁶

ביסוד הפירוש הרחב יותר לפוסק זה – מונח היה חקר המקורות האשוריים, שהרחיב את ריעית דיעותינו ההיסטוריה על מסעיו של תגלת-פלאסטר הג' לסוריה ולארץ-ישראל ועל דרכי שלטונו בהן :

דברי ישעיו בכתב שלפנינו רומים לתוצאות המסעות שערך תגלת-פלאסטר השלישי נגד מלכת ישראל. בשנת 733 ערך מסע לארצו המערב ועלה על ארם-דמשק. אפשר שבמסע זה, "כעת הראשון", אף פגע בישראל והגלה מושבי זבולון ונפתלי. בשנת 732 השלים תגלת-פלאסטר את המלאכה : הושם קץ למלכת ארם-דמשק. אף מלכת ישראל נפלה בידיו והוא קרע שטחים רבים מעלה. את המחוות שניתק עשה לפחות האימפריה, לפי השיטה המדינית של אשור : פחות "דרך", אשר כללה את מישור החוף, היה "דרך חיים" שבברזי ישעיו, על שם ערכו התאחדות הבינלאומי שעבר בה, ויותר "מגידו", המכונה כאן ובמקומות אחרים במקרא "גليل הגויים". אפשר שבאותה תקופה כבש תגלת-פלאסטר את שטחי עבר הירדן המזרחי ועשאם פחות "גָלְעֵד"⁷.

5. ראה, למשל, C. Druitt, *PEQ*, 1888, pp. 166–167; A. E. Mader, *JPOS*, XIII, 1933, pp. 209 ff.

6. ראה, למשל : מ. צ. סgal, פרוש לספר ישעיו ; א. ארליך, מקרא מפורש, ג' Berlin Trs"א, עמי' G. B. Gray, *The International Critical Commentary*, ; 21 *Isaiah*, Edinburgh 1949, p. 162; L. Kochler & W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1953, p. 218

E. Forrer, *Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches*, Leipzig .7 1921, pp. 59–60; A. Jirku, *ZDPV*, LI, 1928, pp. 249–253; A. Alt, *ZDPV*, LII, 1929, pp. 220 ff.

8. פני עולם המקרא, ג, רמת-גן תש"ך, עמ' 32. וראה גם : י. אהרון (עליל, הערכה), עמ' 33 ; י. פרט, *אנציקלופדיה ארץ-ישראל, ירושלים תש"ח*, ב, עמ' 197

מחקר חדש במקורות האשוריים מחייב עיון נוסף בפירוש זה. מסתבר, שההקבלה בין המקרא לבין המקורות האשוריים אינה מלאה. בתעודה המזכירה את "ארץ בית חזאל הרחבה על סביבותיה" אין למצואו "חלק מתיאור המסע האשורי לגליל, כפי שהניחו החוקרים עד כה, כי אם רק קטע מנוסח רחב יותר, הדן בגבולותיו של 'בית חזאל'"⁹. דומה, כי גם בהמשך התעודה אין כל

תיאור של מסע, וכי סדר הזכרתו של עזה, ישראל וערב אינו אלא מקרה. גם בתעודה השנייה¹⁰ — שבה נזכרים שומרון, גבול ארץ עמרי ורשימת ערים הכוללת את חנתון, קנה, אטבת, ארומה ומורום — לא נזכרו הערים שבגליל לפי קו-מסע מובהק. ודאי מקרה הוא כי נזכרו לפניהן סמיסי, מלכת ערב, ואחריהן — אשקלון ואדבעל מערב.

נראה לנו אפוא, כי מוטעית מסקנתו הכללית של פורר — ושל אחרים בעקבותיו — הרואה בתעודות אלה עדות למסע אשורי רצוף דרך עבר-הירדן הישראלי (הגלעד), הגליל והשרון. אף לרツיות בין הגלעד והגליל — שאלוי מסתברת ממל"ב טו, כת — אין כל אישור במקורות האשוריים. צירוף השرون, עמק החוף או השפלת למסע זה ("דרך-הימים") איינו ודאי.

הקשר שבין הפסוק הנדונו ובין ה"מסע" ושלוש הפתוחות שנוסדו, כביכול, בעקבותיו טוען אפוא בדיקה מחודשת.

בבאונו לסכם את הפירושים השונים לפסוק הנדונו, לפניו אפשרויות אלה:
א. "דרך-הימים" הוא ביטוי שימושתו מרובה.

ב. "דרך-הימים" הוא שם של איזור גיאוגרافي מסוים — חוף ים-התיכון או חוף הכרמל.

ג. "דרך-הימים" הוא שם של נתיב-תעבורה מסוים — לאורך ים-התיכון או ים-יכנרת.

אפשר שאין סתירה בין אפשרויות אלה: דרך שכיוונה היה מערבה, אל הים, כונתה על שם כיוונה, ולימים סימל שם זה את האיזור שבו עברה הדרך ושם מכוחה קיבל את השיבוטו.

P. F. M. Abel, *Géographie de la Palestine*, II, Paris 1938, pp. 103, 219
על מסע תגלת-פלאסר השלישי ראה: ב. מייזלר, ידיעות, א, תרצ"ג, עמ' 1—6;
ג. אהרון, התנהלות שבטי ישראל בגליל העליון, ירושלים תש"ז, עמ' 129 ואילך.
9. ח. תדמור, גבולה הדרומי של ארם-דמשק, ידיעות, כה, תשכ"א, עמ' 205;
שם פירוט של התעודות האשוריות הנזכרות.

J. B. Pritchard, *ANET*, Princeton 1955, p. 283 .10

דרך הימים – ויה מאריס

אם כן הדבר, הרי מצטרפת "דרך הימים" אל קבוצת הדרליים הנזכורות במקרא שמן בא להן מיידן.¹¹

אך נראה לנו, כי אין מסקנה זו מבוססת די הצורך, וזאת מן הסיבות האלה:

א. אין היא תואמת את משמעות הביטוי ביחסאל ובמלכימ א'.¹².

ב. היא מבוססת על הופעה ייחידה במקרא, מטופחת כשלעצמה, עובדה העומדת בŃיגוד לחשיבותה הרבה של הדרך נתיב ביןלאומי.

ג. אין למצוא לה כל סימוכין במקורות החיצוניים – לא במקורות המצריים ולא באשוריים נזכר נתיב בשם "דרך הימים".¹³

ד. אין למצוא לה אישור בשם ויה מאריס, שהיה כאילו שמו הפרטى של נתיב זה בתקופות מאוחרות יותר.

ויה מאריס

השם הלטיני *Via Maris* מקובל על רבים בשם של "דרך הימים" בתקופה הרומית.¹⁴ לאחר שהוא תרגום מלולי של הצירוף "דרך הימים", הרי לפניו, לכוורה, מקרה מיוחד במנינו: לא רק途ואי הדרכ נתקיים מדור לדור, אלא אפילו שמה!

מלומדים מספר מסוגים יותר באשר לתקופתה של ויה מאריס ולזיהויו עם "דרך הימים". כך, למשל, אומר סמית: "דורות מאוחרים ייחסו את דבריו ישעיהו לציר-המסחר הראשי בין דמשק והים, שהיה ידוע בימי-הביבנים בתרו ויה מאריס".¹⁵ הוא הדיון לחוקרים אחרים.

G. A. Smith, *The Historical Geography of the Holy Land*, London .11
1900; י. אהרון (לעיל, העלה, 2, עמ' 34) מבטא זאת כך: "דרך זו נקראת בשם דרך הימים על שם המטרה מנוקדות-יראות צפונית, כי מצד זה בלבד יורדים כל סעיפיה אל הים. נמצא דרך פירושה הדרך שבה הולכים אל עבר הים".

12. ראה גם: "דרך מבוא המשש" (דב' יא, ל).

13. שונגה המונח "דרך-המלך" (המונה), ולא הנתיב עצמו, הידוע מן האשוריית כ-*šarrī ḫarran* (העירני על כך פרופ' א. מלמט).

14. ראה, למשל: ש. ייבז, מחקרים בתחום ירושלים וארצו, תל-אביב תש"ר, עמ' 19, 102 ; י. אהרון (לעיל, העלה 2), עמ' .33.

15. סמית (לעיל, העלה 11), עמ' .429.

16. י. פרס (לעיל, העלה 8), עמ' 199. Koehler & Baumgartner, *op. cit.* (n. 6), p. 218; J. Simons, *The Geographical and Topographical Texts of the Old Testament*, Leiden 1959, p. 433, § 1233

תקופה מוגדרת יותר בימי-הביבנים מצין גריי בפירושו לשיעיו: "דרך-
הים היא ויה מא里斯 של הצלבנים"¹⁷.

דרך מן התקופה הרומית ודרך מתקופת הצלבנים — איזו מן השתיים היא
ויה מאריס? או אולי התקיימו הן הדרך והן שם בשתי התקופות כאחת?
התಹות אחר מקור השם "ויה מאריס" מוליכה אותנו אל הולגאטה:

Primo tempore alleviata est Terra Zabulon et terra Nephthali. Et novissimo
aggravata est Via Maris Trans Iordanem Galilaeae gentium (Is. ix, 1)¹⁸
השם "ויה מאריס" אינו אלא תרגומו של הביטוי המקראי "דרך-הימים", אך
מציאותו של נתיב-תעבורה בשם זה היא, כנראה, המצאת החוקרים בלבד.
במקורות מן התקופה הרומית לא מצאנו כל דרך בשם זה¹⁹. יותר מכך:
בתחומי ארץ-ישראל ובמורח לא הייתה בתקופה זו כל דרך שנקראה בשם
פרטיאי מיווחה. הכנוי Via Nova לדרכ שערה לאורכו של עבר-הירדן המזרחי
אף הוא מאוחר, ולא ניתן על-ידי הרומיים. הוא הדבר בימי הצלבנים, אלא
שבתקופת התגברת תנועת עולי-הרגל הנוצרים, שניסו את כוחם בזיהוי
מקומות ושמות מן התנ"ך ומן הברית החדשה. את כתבי-הקדש הכירו בנוסחים
הלטיני, ולכן לא ידעו על "דרך-הימים", אלא על Via Maris בלבד. אחד
מهم, שהבין ביטוי זה כשמו של נתיב-תעבורה, ניסה אף לזהותו עם דרך
מציאותית בת זמנו, אך אין הוא אומר כלל שזה שמה של אותה הדרך!
אדם זה הוא בורקהארד מהרץ-ציוון, עולה-רגל ותייר בן המאה הי"ג, שסיר
בארכות המזרחה ובארץ-ישראל ובילה עשר שנים על הרץ-ציוון בירושלים,
ומכאן כיונו. ב-1283, כנראה, כתב בורקהארד זה את ספרו, שבו הוא מביא
את יומני מסעיו, הכוללים זיהויים טופוגראפיים רבים של מקומות הנוצרים

17. גריי (לעיל, העלה 6).

18. לפי הנוסח הלטיני של התנ"ך: *Biblia Sacra*, Roma 1955. ראוי להעיר
כأن, גם בנוסח הלטיני של הברית החדשה מופיע הביטוי Via Maris כתרגום
של οὐλαγάλασσον θρόπον—"דרך-הימים" (מתי ד, ט). לא ניכנס כאן לדיוון אם קדם הנוסח
הלטיני של התנ"ך לזה של הברית החדשה או להיפך.

19. יוסף בן מתתיהו, בהזכירו את דרך החוף (הנתיב שפונה, לדעת החוקרים,
בשם ויה מאריס), אינו משתמש בשם זה כלל, אלא נזקק לציוון טופוגראפי גרידא:
"ופקורה נפתחה לדבר זהה והטיית את חילו בדרך שפת הים (μαραθώνας κατὰ
וְאֶת בּוּפְרַנָּא צִוָּה לְהַתְּנִפְלֵל עַל יִהּוּדָה בְּדֶרֶךְ הַיְשָׁה)" (מלח' א, יג, א), כלומר,
שור אחד יצא בדרך החוף והשני בדרך ההרים. לו היה דרך שם ידוע ונפוץ, ודאי
היה יוסף משתמש בו.

במקרה²⁰. בדרכו לאורך חוף הכנרת הוא עובר בטבחה ובכפר-נחות, חוצה את הירדן במקומות שפכו, מעפיל אל הר סאניר שמזרחה לכנרת, ומגיע למקום בשם קדר, "שיטופוס קורה לו הגמל". דרך מקום זה עוברת, לדבריו, דרך הבאה ממערב, נמשכת לאורך חוף הכנרת וחוצה את הירדן "לתווד הארץ הנקרת ארים". "דרך זו נקראת אצל ישעיו ויה מאריס" (יש' ט, א), כי היא מוליכה לאורך חוף ים-כנרת".²¹

גם אחראיך עשו נסעים וגיאוגראפים לミニיהם נסיענות-זיהוי מן הסוג הזה. מכל אלה ראוי להזכיר את Quaresmius, שכותב ברבע הראשון של המאה הי"ז כמה ספרים על ארץ-ישראל. הוא מזהה עם ויה מאריס את הדרך הראשית של זמנו מסוריה לים-המלחין, דרך שחצתה את הירדן ופנתה לעבר עכו. דרך הגליל התיכון או בגבולו.²²

גם זה וגם זה אינם מספרים אפוא על דרך שנקראה בזמנם ויה מאריס. שניהם עוסקים בזיהויים בלבד, בהחותיקם את הגוסח הלטיני של התנ"ך בידם, כפי שמעידה המובאה של בורקהארד, שהיא מפרק ט בישעיו! רק בנוסח הלטיני ובאחד מנושאי תרגום-השבעים מופיע הפסוק שבו נזכרת "דרך-הימים" בפרק ט.

סיכום

בבואנו להסביר על השאלות שהציגו, תהיה התשובה חד-משמעות: בשום תקופה, לא בתקופה הרומית ולא בתקופות של אחריות, נקראה דרך כלשיי בשם ויה מאрис. שם זה אינו רומי וגם אינו צלבני, אלא הוא התרגום הלטיני של הביטוי המקרי "דרך-הימים", הנקרא בולגאטה והן בתרגום הלטיני של הברית החדשה. מי שרואה בביטוי זה שם של דרך מקראית, בהסתמך על השם ויה מאריס כשם המאוחר של דרך זו, אינו אלא טועה. גם האסמכתאות האחרות אינן ודאיות כלל. מן הרואי היה, שדרך ביגלאומית מעין זו תיזכר במקרה פעמים רבות יותר בשם — אם אמן היה לה שם. השם "דרך-הימים" למסילה הראשית מצרים לדמשק ולМИסופטאמיה, העוברת לאורך החוף הדרומי והשרון ודרך צפון הארץ, הוא עניין של הסכמה כללית בקשר חוקרי ימינו, ולא עובדה היסטורית.

Burchard of Mount Sion, A. D. 1280 (transl. A. Stewart), Palestine 20
Pilgrims' Text Society, XIII, London 1896

Abel, *op. cit.* (n. 8), p. 219, n. 5 : *Ibid.*, pp. 29–30 .21

G. Schumacher, The "Via Maris", *PEQ*, 1889, pp. 78–79 .22